

Het explosieve verleden van Turkije

MAR OOMEN • *De Groot-Turkse gedachte leeft als nooit tevoren, staat er in het boek over de Grijze Wolven van Stella Braam en Mehmet Ülger. 'De Turkse houding tegenover het verleden is hysterisch', vindt de Turkse sociale wetenschapper Taner Akçam. Turken en hun geschiedenis. Wat weten ze ervan? In Nederland, in Turkije?*

Bijna alle jongeren in Turkije hebben belangstelling voor hun vaderlandse geschiedenis, stond er een tijdje geleden in de krant. Dat was uit Europees onderzoek gebleken. Volgens hetzelfde onderzoek zou nog niet eens de helft van de Nederlandse jongeren geïnteresseerd zijn in het verleden van hun vaderland.

Onder Turken gaan er stemmen op om het oude Ottomaanse Rijk in ere te herstellen, schreven Stella Braam en Mehmet Ülger enkele weken later in *de Volkskrant*. De Groot-Turkse gedachte – Turkije moet weer een wereldmacht worden – zou leven als nooit tevoren, zegt iemand in hun boek over de Grijze Wolven.

'De Turkse houding tegenover het verleden is hysterisch', klonk het weer wat later in de tv-documentaire 'Een muur van stilte', over de genocide op Armeniërs. In 1915 hebben Turken 600.000 tot anderhalf miljoen Armeniërs vermoord, tot op de dag van vandaag mag daar niet over gesproken worden.

Briefjes van de Turkse ambassade
Turken en hun geschiedenis. Waar bestaat die uit, wat krijgen ze ervan mee? In Turkije. In Nederland. Het blijkt een gevoelig onderwerp.

Daags na de uitzending van de documentaire krijgt de maakster Do-

rothée Forma een beleefd briefje van de Turkse ambassade: Waarom heeft ze niet ook andere historici aan het woord gelaten over de vermeende massamoord? Het beeld dat nu is ontstaan is toch wel erg eenzijdig.' Thijl Sunier, auteur van het boek over Turkije in de landenreeks van de Novib, overkwam hetzelfde. Ook hij ontving een beleefde, doch corrigerende brief van de Turkse ambassade. Bij de historicus-journalist Joris Versteeg, die in 1989 een artikel over de Armeense kwestie had geschreven, was nog 'infantiel propaganda-materiaal' en een hele stapel boeken afgeleverd, 'geschreven door professoren in staatsdienst, waaruit moest blijken dat er geen genocide had plaatsgevonden.'

Ik bel de ambassade.

'Inderdaad. Als er volgens onze ambassadeur een onjuiste voorstelling van zaken wordt gegeven, schrijft hij een briefje.'

'Wat stuurt u mensen die wat meer willen weten over Turkije, over het land, zijn geschiedenis, zijn natuur?'

Ik krijg het allerlaatste exemplaar van *Turkey* opgestuurd ('Na gebruik graag retour, we sturen nu kopieën naar belangstellenden'). Een 236-pagina's tellend boek, met op de allereerste bladzijde een grote foto van Mustafa Kemal Atatürk, 1881-1938, de stichter van het moderne Turkije. Het boek vertelt veel over de econo-

mie en de staatsvorm van het land en een beetje over de taal, de samenleving, het onderwijs en de cultuur. In totaal zijn er vier pagina's gewijd aan de geschiedenis van Turkije, die de schrijvers in 800 voor Christus laten beginnen bij de 'Turkse stam' de Hunnen en in 1919 laten eindigen bij het verzet tegen de Grieken, georganiseerd door Mustafa Kemal. Het jongste verleden komt niet aan de orde. En dat lijkt geen toeval. De geschiedenis van het moderne Turkije is allesbehalve voltooid verleden.

Iedereen moest Turk worden

De huidige republiek Turkije is opgebouwd uit de allerlaatste resten van het eens zo grote islamitische Ottomaanse Rijk. In de zeventiende eeuw bereikte dit rijk zijn grootste omvang: in het westen stonden de Ottomanen of, zoals men toen zei, de Turken voor de poorten van Wenen, in het zuiden behoorde met uitzondering van Marokko heel Noord-Afrika ertoe, in het oosten reikte het imperium tot aan de Kaspische Zee en in het noorden was de Krim al ruim gepasseerd.

Met name in de negentiende eeuw begon dit machtige Ottomaanse Rijk af te brokkelen. Tijdens de Eerste Wereldoorlog – het rijk had de kant van de Duitsers gekozen – stortte het volledig in. 'De zieke man' Turkije werd uiteindelijk gered door Atatürk.

Zijn oorlog tegen Griekenland en de republiek Armenië mondde in 1923 uit in de oprichting van de republiek Turkije, bestaande uit een Europees en een Aziatisch deel (Anatolië).

Turkije moest moderniseren. Het grootste struikelblok daarvoor was de islam – die hield, aldus Atatürk, de bevolking achterlijk. Atatürk schafte daarom de islamitische wet af (de *seriat*); verving het Arabische schrift door het Latijnse en introduceerde de Latijnse kalender. Hij liet de heiligengraven (de *türbe's*) sluiten die onder het volk zo populair waren en verbood de Arabische fez en de tulband. Mannen moesten maar een Westerse hoed gaan dragen of een pet met klep.

Tegelijkertijd moest Turkije een eenheid worden, een natie. Maar hoe? Het Ottomaanse Rijk had nooit een nationaal bewustzijn gekend. Het rijk was georganiseerd volgens het principe van religieuze gemeenschappen die een hoge graad van autonomie hadden (*millet*s). De etnische identiteit van de gelovigen deed er niet zo toe. Maar nu de islam als gemeenschappelijke noemer verworpen was, lag het voor de hand om het nationalisme als nieuw bindmiddel te kiezen.

Etnische en religieuze verschillen mochten niet langer bestaan. Er waren geen Koerden, geen Armeniërs, geen orthodoxe islamieten, geen ale-

Het Arabisch schrift werd afgeschaft. Voortaan moesten mannen een hoed of een pet dragen.

Links boven: Atatürk, de Vader der Turken

Rechts boven: De Turk als monster. Het Turkse leger was in de zestiende en zeventiende eeuw 'de gesel Gods', een onverslaanbare vechtmachine

vieten. Voortaan waren er alleen maar Turken. Vanaf 1925 mochten Koerden hun taal niet meer spreken – voor elk woord Koerds dat ze in het openbaar spraken moesten ze een boete betalen. Ze mochten zichzelf zelfs geen Koerden meer noemen, 'Bergturken' werd de officiële benaming.

De Turks Islamitische Synthese

Het onderwijs, en vooral ook het geschiedonderwijs, speelde, en speelt nog steeds een belangrijke rol bij het creëren van zo iets als een Turkse nationaliteit. Een Turkse leerling begint zijn schooldag in Turkije met de woorden: 'Ik ben een Turk, ik ben eerlijk, ik ben ijverig. (...) Moge mijn bestaan een bijdrage zijn aan het Turkse bestaan. Degene die voor dit alles zorgde, was de grote Atatürk. (...) Wat ben ik blij te mogen zeggen dat ik een Turk ben.'

Erik Zürcher, hoogleraar Turkse talen en culturen aan de Rijksuniversiteit Leiden: 'Het geschiedonderwijs is in Turkije klassiek nationalistisch en behoorlijk indoctrinerend. De leerlingen krijgen een beetje te horen over de Turkse volkeren van de vijfde en zesde eeuw en het Osmaanse Rijk en heel veel over Atatürk en zijn heldendaden. Het Turkse kind krijgt goed ingeprent wie Atatürk was, dat hij het land heeft gered en dat het kind zelf verantwoordelijk is voor het

voortbestaan van Turkije. In de eerste jaren van de republiek werd het Ottomaanse Rijk doodgezwegen. Toen was er vooral veel aandacht voor de pre-islamitische geschiedenis. Tegenwoordig staat het Ottomaanse verleden weer op een voetstuk, maar wel als Turkse geschiedenis. De islamitische Ottomaanse veroveraar van Constantinopel (het huidige Istanbul) figureert in de nationale heldengalerij.'

De rol van niet-Turken, zegt Zürcher, komt in geen enkel geschiedenisboek aan de orde. Elke vorm van verzet tegen het Kemalisme wordt in de boeken afgedaan met één woord: reactie. En heel lang is er in de lesboeken geen enkele verwijzing naar religie. 'De mensen moesten immers van hun geloof af.'

In 1980 komt daar verandering in. Voor de derde maal in de geschiedenis van de republiek plegen de militairen een staatsgreep. Net als in 1960 en 1971 werpen zij zich op als de bewaarders van het gedachtengoed van Atatürk. Maar enkele aanpassingen zijn noodzakelijk. De regering is bang voor zowel linkse organisaties als voor fundamentalisten. Atatürks seculiere revolutie is nauwelijks doorgedrongen tot het platteland, waar de bevolking nog altijd diepgelovig is. De militairen besluiten een nieuwe ideologie te creëren: ze maken de islam onderdeel van het Turks nationalisme. Zürcher: 'Vanaf 1980 noemt men de staatsideologie de Turks Islamitische Synthese. En dan is het: de Turken zijn de stoottroepen van de islam. Dankzij de Turken is de islam zo groot geworden. De Turken hebben de islam zijn meest volmaakte vorm gegeven. Het lesmateriaal is er meteen op aangepast. De geschiedenis herschreven.'

Arrestaties van wetenschappers

Een kritische, onafhankelijke geschiedbeoefening kent Turkije niet. Tenminste, niet bij het vak geschiedenis aan de universiteiten. De industrietaak geschiedenis, zegt Zürcher, is verstard. Goede geschiedschrijving komt van sociale wetenschappers, economen en politicologen. Hun bevindingen hebben overigens nauwelijks invloed op het Turkse geschiedbedrijf. Sterker nog: die wil of mag er niets van weten.

Augustus 1996 moest de schrijver

Erol Anar voor de rechter verschijnen omdat hij in zijn boek *Insan Haklar Tarihi* (De geschiedenis van de mensenrechten) een hoofdstuk had opgenomen over de Koerden en hun verhoudingen met de Turkse overheid in de Ottomaanse en de republikeinse periode.

Op 17 februari 1997 werd het dagblad *Radikal* in beslag genomen omdat in een artikel, overgenomen uit *le Figaro*, Atatürk omschreven werd als een 'autoritaire militaire leider'.

Een Turkse journalist werd twintig maanden gevangen gezet omdat hij in een satirisch artikel suggereerde dat niet de Turken maar de Koerden de onafhankelijkheidsstrijd hadden geleid voorafgaand aan de vorming van de republiek.

De Turkse sociale wetenschapper Taner Akçam ijvert in Hamburg al jaren voor een Armeens documentatiecentrum in Turkije waar onderzoek gedaan kan worden naar de Armeense genocide. Tot op heden zonder succes. De genocide op Armenen heeft niet plaatsgevonden, zeggen Turken. 'Het onderwerp is onbespreekbaar', aldus Haroutioun Simonian, medewerker van Ararat, een organisatie voor welzijn en cultuur van Armeniërs in Nederland. 'Ook in Nederland. Met Turkse vrienden praat je niet over de genocide van 1915.'

Taner Akçam begrijpt het taboe wel. De staat Turkije, schrijft hij in een artikel op internet, is niet alleen ontstaan dankzij een oorlog tegen vijandelijke mogendheden, maar ook door een oorlog tegen Armeense en Griekse minderheden. (Tussen 1914 en 1924 hebben er in Turkije op grote schaal etnische zuiveringen plaatsgevonden.) En die oorlog is dan ook nog gevoerd, aldus Akçam, 'door moordenaars die hadden deelgenomen aan de genocide op Armenen of door dieven die rijk waren geworden door plunderingen van Armeense bezittingen.'

Geschiedenis is politiek

Sinds de jaren tachtig, vertelt Zürcher, identificeren steeds meer Turken zich met een bepaalde groep. Zürcher: 'Plattelanders ontdekken dat ze Koerd zijn als ze naar een stad verhuizen. Alevieten hebben zich altijd al regionaal en politiek (links: van Kemalist tot Maoïst) onder-

scheiden, de laatste jaren afficherend ze zich ook als religieus. Identiteitskwesties in Turkije zijn steeds belangrijker geworden door de oorlog met de PKK, de partij van de Koerden. Ook doordat de islam een steeds grotere rol speelt, zijn meer groeperingen in Turkije gaan nadenken over hun identiteit. De niet-soennieten voelen zich bedreigd. En die groeperingen zijn allemaal bezig met het herontdekken van de eigen geschiedenis. Soms vinden ze hem zelf uit.'

'Geschiedenis in Turkije is vooral politiek', zegt Hassan Evrengun, zoon van een Turkse vader en een Nederlandse moeder. Hij is afgestudeerd in geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. 'Mensen nemen een positie in: ik ben Kemalist, Erbakan-aanhanger of Grijze Wolf. Iedereen gaat uit van het Turkije van 1923. Die modernisering is nog altijd een traumatische ervaring, moet worden verwerkt, moet worden bevochten. Turkije is nog altijd niet in het reine met 1923, met haar moderne geschiedenis. Het is alsof de tijd sinds 1923 heeft stilgestaan, alsof de strijd zich nog altijd afspeelt rond de modernisering van Atatürk.'

Manipulatie

Ook in Nederland onderscheiden Turken zich steeds meer naar etniciteit, politieke voorkeur of religieuze achtergrond. Ook in Nederland zijn er Koerden, Alevieten, Grijze Wolven, Armeniërs, Milli Görüs-moslims, Diyanet-moslims, of Süleymanlı's. Er is zelfs een vereniging voor Atatürkisch denken, vertelt Zürcher. 'Door al die identiteitskwesties zijn de Kemalisten de laatste jaren in de verdrukking gekomen. Ze voelen zich bedreigd door de islam en etnisch georganiseerde Turkse organisaties.' Documentairemaakster Dorothee Forma heeft dat ook gemerkt. Na uitzending van haar documentaire over de volkerenmoord op de Armeniërs, kreeg zij een telefoontje van 'een strenge meneer'. Het was de woordvoerder van de vereniging voor Atatürkisch denken. Hij wilde weten of zij niet een programma kon maken dat een meer evenwichtig beeld gaf.

Elke groepering heeft zijn eigen geschiedenisboekjes. Sommige laten die uit Turkije komen, de Grijze Wol-

Het secularisme achtervolgd

Alevieten in Turkije belijden een volksgeloof dat pre-islamitische en sjitische elementen bevat.

Armeniërs, onderverdeeld in protestanten, rooms-katholieken en gregorianen, vormden tot wereldoorlog I een van de vier belangrijkste bevolkingsgroepen in Turkije.

Diyanet: Verkorte benaming van het Diyanet İsleri Başkanlığı, Presidium van Godsdienstzaken in Turkije. In dit verband gebruikt voor de moskeeën die onder toezicht van de staat Turkije staan.

N. Erbakan: Politieke voorman van de Welzijns Partij (Refah Partisi), wil van Turkije een islamitische staat maken.

Grijze Wolven: ultranationalistische Turken.

Kemalisten staan, in navolging van Mustafa Kemal Atatürk, voor nationale eenheid, een sterke staat en secularisatie.

Koerden (ongeveer twintig procent van de bevolking) wonen vooral in het oosten van Turkije. Sommige groeperingen streven naar autonomie voor het gebied waar Koerden de meerderheid vormen, andere naar totale onafhankelijkheid. Overigens hoeven Koerden tegenwoordig geen 'Bergturken' meer te worden genoemd, ze mogen ook weer schrijven en spreken in het Koerdisch.

Milli Görüs (Nationale Visie): benaming voor de aanhangers van de Welzijns Partij.

Soennieten (versus sjiieten) moslims die de opvolging van de profeet Mohammed door gekozen kaliefs (leider van de moslimse gemeenschap) erkennen. Getalsmatig vormen zij de belangrijkste stroming binnen de islam.

Süleymanli: Aanhanger van de in 1959 overleden godsdienstleeraar Süleyman Hilmi Tunahan.

ven bijvoorbeeld of de Milli Görüs. Andere schrijven ze zelf. Zürcher: 'Alevieten en Koerden in diaspora publiceren veel.' Vaak is er sprake van manipulatie van het verleden, al is men zich daar niet van bewust. In de boekjes van de Milli Görüs bijvoorbeeld wordt het Ottomaanse rijk opgevoerd als een islamitische multiculturele model-samenleving, waarvan het westen nog veel kan leren.

Vacuüm

Turken in Nederland die meer over hun geschiedenis willen weten, zijn vooral op deze etnisch of religieus georganiseerde organisaties aangewezen. Het Onderwijs in Eigen Taal en Cultuur (OETC) is afgeschaft. Op islamitische scholen staat het leven en de dood van Mohammed centraal. En thuis wordt alleen over de familiegeschiedenis verteld. Turkse kinderen worden niet opgevoed met de geschiedenis van Turkije. Dat tenminste vermoedt Zürcher. Het is opvallend, zegt hij, hoe slecht Turkse studenten geïnformeerd zijn over de geschiedenis van hun land. 'Wat dat betreft leven Turkse kinderen in een soort vacuüm.'

'In het beste geval hebben ze ooit Kemalistisch geschiedenis-onderwijs gehad. Hier, in Nederland, ontdekken ze dat ze Koerd zijn, of socialist, of islamiet. Wat ze tegenkomen staat zo haaks op wat ze in Turkije gehoord hebben dat ze haast in complottheorieën gaan denken. Bijvoorbeeld: Een jongeman heeft in Turkije steeds gehoord: "Atatürk heeft Turkije gered." De man komt hier, hij wordt islamist, laat zijn baard staan, emancipeert als het ware, maar is vatbaar voor de meest wilde ideeën: "Atatürk heeft Turkije willen uitleveren aan de christenen", is dan het verhaal. Het onderwijs in Turkije was zo ideologisch gekleurd, dat ze het weggooien als flauwekul, tegelijkertijd zijn ze weer heel ontvankelijk voor andere flauwekul. Turkse jongeren beschikken niet over de bagage om iets op zijn waarde te kunnen beoordelen.'

Dat kan wel zo zijn, zegt Hassan Evrengun, maar Turkse jongeren in Nederland verkeren niet in een isolement. 'Ook al geloof je de verhalen van de Grijze Wolven over de geschiedenis, dan nog, wat moet je ermee: op de Dam gaan staan en roe-

pen dat Turkije weer terug moet naar het grote Turkische rijk? Niemand zal je serieus nemen.'

Niet betrouwbaar

'Wat Turkse jongeren weten is fragmentarisch, anekdotisch', zegt Thijl Sunier. Hij heeft onderzoek gedaan onder islamitische jongeren in Rotterdam en participeert in een internationaal onderzoek naar de manier waarop in vier verschillende landen Turkse leerlingen op scholen hun identiteit articuleren. 'Iedereen weet wel wie Atatürk is. Dat is de stichter van Turkije, de vader des vaderlands. Wat ze verder weten is afhankelijk van het milieu waar ze uit komen: een eenvoudig boerengezin, links gepolitiseerd, of fundamentalistisch. Van de betekenis van de republiek, de overgang van het Ottomaanse Rijk naar de republiek, daar weten ze niets van.'

Dat Turkse jongeren er last van hebben dat ze weinig weten over hun geschiedenis, daar heeft Sunier niets van gemerkt. Dat er op scholen meer aan Turkije gedaan zou moeten worden, ook dat heeft hij niet gehoord. 'We zijn nu toch in Nederland', is dan het antwoord. 'Als ik meer wil weten, ga ik zelf wel op zoek.'

Maar een heel klein deel van de Turkse jongeren richt zich op Turkije, is de ervaring van Sunier. Zürchers angst dat Turkse jongeren zich van alles laten aanpraten over hun verleden en achtergrond kan hij begrijpen. Sunier gelooft echter niet dat het zo'n vaart zal lopen. De Turkse havo-vwo-leerlingen die hij ontmoet zijn niet achterlijk. Ze hebben geleerd kritisch te denken en ze zullen gekleurde historische verhalen op hun waarde weten te schatten.

In Turkije doen de jongeren dat al jaren. Althans volgens het Europese onderzoek Jeugd en Geschiedenis. De Turkse jongeren die bijna zonder uitzondering zeggen zeer geïnteresseerd te zijn in het vaderlandse verleden, zijn het over een ding eens: het geschiedenisonderwijs dat ze krijgen is niet bepaald betrouwbaar. ■

Geschiedenis van Turkije door René Bakker, Luc Vervloet en Antoon Gailly, Bulaaq/Van Halemwyck, Amsterdam/Leuven.

Een geschiedenis van het moderne Turkije door Erik J. Zürcher, SUN 1995